

Beszélgetés Kiss Jenővel 80. születésnapja alkalmából

Kiss Jenő munkálkodásában az egész magyar nyelvközösség iránt érzett felelősségről, köteleességteljesítésről beszélhetünk. Amikor a kerek születésnap alkalmából felkértük doktorált hallgatóit, hogy ünnepi üdvözlőleteikből összeállítsunk egy születésnapra köszöntőfilmet, akkor szembesültünk a ténnyel, hogy ma tágabb hazánk, a Kárpát-medence szinte valamennyi magyartanszékén, kutatóintézetében oktatnak, kutatnak olyan kollégák, akik az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája Kiss Jenő vezette Magyar nyelvészeti programjának Szociolingvisztika-dialektológia alprogramján végeztek. Iskolateremtő tevékenysége vitathatatlan, szakmai összetartó ereje megkérdőjelezhetetlen. Aki nála végzett, nem felejt el az alaplécet: „a maximum a minimum”. Ünnepi beszélgetésünkre, kényszerű körülmények miatt, végül nem élőszóban, hanem írásos interjú formájában került sor, Kiss Jenő professzor úr 80. születésnapja alkalmából.

Mit tart a legmeghatározóbbnak az otthonról hozott értékek közül? Mire nevelte a szülői ház, kedves szülőfaluja, Mihályi és a tágabb környezet, a Rábaköz?

Messze ringó gyermekkorom a természetközeli falusi világot, a rendszerető embereket, a szolidaritást és tisztességet fontos emberi tulajdonságnak tekintő ottoni közösséget idézi föl bennem. Mennyiszer hallottam szüleimtől én is a „légy jó, fiam” intelmet, akárhova mentem is. Számomra ez alapvető kifejezése volt a követendő emberi magatartásnak. Puritán protestáns (evangélikus) szellemben nevelődünk nővéremmel. De ez jellemző volt kiterjedt rokonságunkra is.

Boldog gyerekkorom volt. Szüleink hagytak játszani bennünket. S mivel sokan voltunk gyerekek a környéken, mindig voltak játszótársak. Tanúsíthatom, hogy játszásaink, a felnőttek játékos utánzásai során sokat tanultunk. Mi abban a kivételes helyzetben voltunk nővéremmel, hogy apai nagyanyám szinte mindig otthon volt, de édesanyám s többnyire édesapám is, mert az ő cipésműhelye a családi házban volt. Azaz teljes védettségtudatban, biztonságérzetben növekedtünk. Egyébiránt a faluközösség felnőtt tagjai is vigyáztak a gyerekekre, tehát „kollektív” figyelem és fegyelem alatt voltunk: ránk szóltak, ha kellett.

Szüleinkkel a szomszédos rábaközi falvakban élő rokonainkat természetesen meg szoktuk látogatni, s persze fordítva is így volt. Mihályi volt a nagy rokonság központja, a kibocsátó fészek, mert Mihályiban laktak nagyszüleink meg gyermekeik többsége is. Egy soproni ismerős család tagjai is meg-meglátogattak bennünket: tőlük hallottam először a soproni Líceumról mint nevezetes gimnáziumról (ez engem akkor nem érdekelt). Hogy utódjába, a Berzsényi Gimnáziumba kerültem 1957-ben, szüleim döntése volt. Ők kezdettől fogva így tervezték, előttem már nővérem is soproni gimnáziumba került. Édesapám nagy szerelmese volt Sopronnak. S bár két bátyja volt, egyedül maradt, mert bátyjai fiatalon elhunytak. Az akkori szokásoknak megfelelően az egyetlen megmaradt fiú nem tanulhatott tovább,

akármilyen tehetséges is volt, és szeretett volna tanulni, hanem apja mesterségét kellett továbbvinnie. Apai nagyszüleim éveket töltöttek Bécsben és környékén: nagyapám cipészinasként, nagyanyám akkor még mint hajadon, cselédként. A német nyelv bizonyos fokú ismerete tehát adott volt a családban. Sopron volt a kedves város. Kelet felé nem jártak fölmenőim. Mi is csak általános iskolásként egy-egy kirándulás alkalmával.

Milyen események és személyek jelentettek hajtőerőt a pályaválasztáshoz a Mihályiban töltött gyermekkorra, később a soproni évek alatt, majd az egyetemen?

A mihályi évek alatt nem gondoltam, hogy tanár leszek. Leginkább talán a vilanyszerelő foglalkozás vonzott egy időben. Sopron, az igazi város, az „Alpok alatti urbs” és a gimnázium meghatározó hatással volt rám. Ez azonban nem a vilanyszerelőség irányába segített. A gimnáziumi években találkoztam a példaadó múlttal. Akkor, amikor fogékony a fiatal ez iránt is. Márpedig akkor mi nagyrészt azok voltunk. Az 1790-ben alapított Líceumi Soproni Magyar Társaságról tudtuk, hogy tiszteletbeli tagja volt Kazinczy, hogy megfordult ott Petőfi is Orlay-Petrics Somával. Hogy Berzsenyi is ott tanult (erről is kapta az államosított gimnázium a nevét). Az utcai fronton márvány emléktábla van a korábbi licista, a későbbi nagy nyelvész, Gombocz Zoltán emlékének idézésére. Az említett önképzőkörnek mi is szorgalmas tagjai voltunk, előadásokat hallgattunk és tartottunk. Negyedik koromban diákelnökének választottak. Visszagondolva úgy látom, lelkesek voltunk, s komolyan vettük, amit csinálunk. Akkor a szombat is munkanap volt, csak a vasárnap volt kimenős nap nekünk, kollégistáknak. Ez a nap volt az, amikor megismerkedhettünk a várossal és környékével.

A pályaválasztás kérdése az érettségi felé közeledve dőlt el. Ugyanis a latin nyelv szerelmese lettem kítűnő latintanárunknak a hatására. S mintegy magától adódott, hogy latinra és magyarra jelentkezem, mert mindegyiket szerettem (verseket is írogattam, nagyon közel állt hozzám az irodalom is). A Soprontól, a barátoktól való elszakadás nehezen ment. Nehezítette ezt az is, hogy Sopron a határsávbán volt, s oda, mert katonaköteles fiatal férfi voltam, rendőrségi engedély kellett az érettségi találkozón való részvételhez is. Sőt: Mihályiba, haza is úgy mehettem csak, ha a vonaton Győrt elhagyva, az engemet igazoltató „szerv” keresztkérdéseire jó válaszokat tudtam adni (arra vonatkozóan például, hogy hány buszmegálló van Mihályiban, vagy hogy hol szállok le).

Az egyetemi évek alatt előbb magyar–latin, majd magyar–finnugor szakos volt, Eötvös-kollégista lett. Mi az, ami miatt akkor jó volt, s ami miatt nehéz volt egyetemistának lenni?

Természetes volt a gimnáziumi évek után, hogy az egyetemen (Eötvös Loránd Tudományegyetem) latin és magyar szakra felvételiztem. Jó volt egyetemistának lenni a II. évfolyamtól. Az első évben ugyanis az egyetem zugligeti Fácános kollégiumában helyeztek el bennünket, ahol a hálószobában több tucatnyian voltunk. Könyvtár nem volt. (Ez az épület eredetileg a hadseregé volt.) A II. évtől

pályázhattunk az Eötvös Kollégiumba (akkor ez Szakkollégium volt hivatalosan, így mi kollégisták voltunk, szemben a korábbi és későbbi Collegiummal s collegistákkal). A bejutás feltétele megfelelő tanulmányi eredmény volt. Fölvettek, s ettől számítom tulajdonképpen egyetemi éveimet. Micsoda helyre kerültünk! A Ménesi út nem volt messze az egyetemtől. Négyen voltunk egy szobában, emeletes ágyaink voltak, szekrénye volt mindenkinek. Közel volt az egyetem, ahol a menzán étkeztünk, nagy könyvtár (bármikor bemehettünk) és olvasóterem állt rendelkezésünkre. Rendszeresen voltak neves emberek is vendégeink, előadók. Külön nyelvórák voltak kötelezők (az egyetemi orosz után).

Visszagondolva a közösség fegyelmező és lendítő ereje, az intellektuális feszültségzónában élés, a nagyképű és a szájhős megvetése jut eszembe, s az, hogy „a maximum volt a minimum” többek számára a természetes „alapállás”. Mindig olyan szobában voltam, ahol egy külföldi egyetemi társunk is volt (nekem például egymás után kubai, vietnámi, finn, kínai). Tudatosult bennünk, hogy mit jelent a neves tudósok, tanárok, kutatók, költők, írók kibocsátó fészkeben élni, időzni, érzékelni, hogy milyen rangot jelentett Eötvös-kollégistának lenni az egyetemen, mit jelentett a régi Collegiumra mondott korábbi jelszó, a „Szabadon szolgál a szellem”. Gyakori volt a szellemes csipkelődés, egymás ugratása. Egy példa: vizsgaidőszakokban mindenki szorgalmasan tanult, s nem volt kíváncsú egymás zavarása. Az egyik szoba lakói úgy kerültek el a szobába betoppánival való beszélgetést, hogy a táblákra írt szavakkal jelezték: ne zavarj! – mi sem tudjuk – a kijárás arra van.

Mestereit számos helyen nagyrabecsüléssel emlegeti. Ha tud választani, melyek voltak a legfontosabb útravalók, tanácsok, amelyeket tőlük kapott?

A tudományos pályára az egyetem készítette fel. A legfontosabb ösztönzést nyelvész tanáraimnak köszönhetem. Ez volt az a közeg akkor (számomra legalábbis), amely leginkább látszott törődni velünk. Nekik vagyok hálás, hogy fölhívták figyelmemet az egyetemi oktatáson kívüli tudásszerzés lehetőségeire. Szathmári István és Bárczi Géza javaslatára hamar a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagja lettem, s eljártam a felolvasó ülésekre a címük alapján engem vonzó előadások meghallgatására. Szimpatikusnak találtam az ottani légkört, a hozzászólásokat, vitákat, s visszagondolva is örülök, hogy a tudományos „továbbképzés”-nek ezt a formáját megismerhettem. A tanári pályára készültem, de egyre inkább a nyelvtudomány művelése szándékának az irányába tolódtam el.

A nyelvtudomány felé vonzott az, hogy a leginkább objektív tudománynak tűnt az akkor nekünk tanított diszciplínák között. Az irodalomtudomány azokban az években (1961 és 1964 között) túlzottan ideologikus oktatású és természetű, nemkülönben kevésbé egzakt tudomány benyomását keltette. Másrészt megemlítem azt is, hogy a nyelvészetet oktató tanárok között akkor mintha többen lettek volna, akik emberileg szimpatikusabbak, segítőkészebbek voltak. De talán az is, hogy kezdtem ráérezni arra, hogy mivel én egy nyelvjárást is magammal hoztam otthonról, olyan tudásnak a birtokában vagyok, amelyet esetleg hasznosíthatok nyelvészeti tanulmányaim során. S lám: első etimológiámat egy mihályi tájszó eredetmagyarázatával írtam meg III. éves koromban. A finnugor szak választásában

bizonyára szerepet játszott a mihályi születésű finnugor nyelvésznek, Zsirai Miklósnak az áttételes hatása is (ő már 1955-ben elhunyt, de azt tapasztaltam, milyen nagy elismeréssel és szeretettel emlegették a rokonságban az idősek, akik ismerték őt, beleértve szüleimet is). Benkő tanár úr tartotta nekünk a nyelvtörténeti előadásokat. Űgyesen egybekapcsolta a magyarság történetének és a magyar nyelv történetének a szoros összefüggését. Ez újdonság volt, s akkor nekünk tetszett is.

Milyen nehézségekre és szerencsés körülményekre, tapasztalatokra emlékszik vissza pályafutása során?

Nehézségekre nem emlékszem, hiszen sem a szakváltás elé nem gördült akadály, és más sem jelentett hátrányt további egyetemi életemben. A II. évtől végig az Eötvös Szakkollégium (= Eötvös Kollégium) tagja lehettem. Finnugor szakosként szerencsés véletlen volt, hogy finn szobatársam volt, ha csak rövid ideig is. A Kollégium más vonatkozásban ajándékszámába ment, legalábbis az én szememmel nézve. Az egyetemen kitűnő tanáraim voltak, sokat köszönhetek nekik. Bereczki Gábor volt szakdolgozati témavezetőm. Akkor elég volt egy szakon szakdolgozatot írni, s én finnugorból írtam ezt (cseremis/mari témából, amelynek rövidített változata a Nyelvtudományi Közleményekben jelent meg). Benkő tanár úr nyelvtörténeti előadásait mindannyian szerettük színességük, didaktikai felépítettségük miatt. Akkor még nem dőlt el, ki milyen irányba megy, de ez az előadás fontos lökést adott. Első etimológiáimat neki (a Magyar Nyelvbe) adtam le. Mivel akkor már folytak A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának a munkálatai, IV. éves koromban fölvettem a munkatársak közé (a történeti adatok gyűjtésében részt vevő segédmunkatársnak). Ez év végén jelezte, hogy szívesen látna a tanszékén. Micsoda boldogság töltött el! Én akkor csak annak örültem, hogy Benkő tanár úr közelében maradhatok, semmi más nem jutott eszembe, semmiféle szakmai karrierre nem gondoltam, ahogy később sem – bármilyen hihetetlen is lehet a mai olvasónak. A Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék második otthonom lett. Röviden: a kérdésben jelzett nehézségek, ha voltak, eltörpülnek a pozitív tényezők mellett. Egy idős nyelvész mondta egyszer, hogy űgyesen felépített pályán futok. Én úgy látom, az igazság az, hogy történtek velem a dolgok, nem én irányítottam őket. A kérdésre reflektálva azt mondhatom tehát, hogy szerencsés körülmények, segítő tanárok és barátok, kollégák vettek körül.

Lektorként, vendégtanárként és konferenciák résztvevőjeként sok helyen járt külföldön, olykor huzamosabb ideig is. Milyen ott szerzett tudás, szemlélet, tapasztalat bizonyult a leghasznosabbnak Tanár úr számára?

Külföldi, tehát lektori és vendégtanári éveim a régi peregrinusokat juttatták eszembe, abban a tekintetben mindenképpen, hogy egyrészt sosem volt szándékom a külföldön maradás, a lényegesen nagyobb kinti fizetés ellenére sem. Én itthon, Magyarországon éreztem magam legjobban. Ma sincs ez másként.

Másrészt valóban abban a helyzetben éreztem magam, mint akinek kötelessége a kései peregrinusok nyomában haladni. Űgy gondoltam tehát, hogy abból,

amit kint tapasztalok, több minden hasznos lehet az itthoni szakmai munkában, s érdemes lehet az egyetemi oktatásban való továbbadásra is. Mi volt hasznos? Annak az elemi igazságnak a megtapasztalása, hogy minél tágabb körben tájékozódunk, annál szélesebb lesz a látóköreink. Márpedig ott megtapasztaltam a göttingeni Germanistisches Institut könyvtárában, mit jelent az, hogy a kurrens nyelvészeti irodalom lenyűgöző változatosságban és terjedelemben rendelkezésünkre áll. Ott találkoztam a szociolingvisztikai szemlélet dialektológiai alkalmazási próbálkozásával, amit követendőnek találtam. Követtem is. Amikor Magyar dialektológia című munkánk megjelent 2001-ben, egyik recenzense túlzónak tartotta a szociolingvisztikai szemlélet olyan fokú érvényesítését, amit könyvünkben talált. Bevallom, ezt inkább elismerésnek tekintettem, mint jogos bírálatnak. A konferenciák az (új) tudományos ismeretek, kutatási eredmények gyors közvetítésének a lehetőségét jelentették. A külföldi nyelvészekkel való eszmecsere lehetővé tették a gyors tájékozódást azon a téren, ki min dolgozik, és milyen tervei vannak. Belemártózás volt ez a dinamikus változó nemzetközi tudományos légkörbe, amely lehetővé tette saját kutatásaink mérlegre tételeit is. Azaz hasznosak voltak. Nem beszélve a személyes ismeretségek megkötéséről. Érzékeltem, hogy e tekintetben súlyos lemaradásaink vannak. De tudtam azt is, hogy mennyi akadály volt a Nyugattal és a nyugati kollégákkal való találkozásnak, nem beszélve a szakmai kapcsolattartásról (ez az 1970-es évek elejére értendő).

A magyar dialektológia egyik megújítójaként számos elméleti munka szerzője, aki nemcsak az íróasztal mellől tanulmányozta kutatása tárgyát, hanem tevékenyen részt vállalt a terepmunkákban is. Fel tudná idézni a legkedvesebb nyelvjárásgyűjtő emlékeit?

1963-ban kezdtem el mihályi nyelvjárási gyűjtéseimet. Hja, azóta sok esztendő telt el... Legkedvesebb nyelvjárásgyűjtő emlékem nincs, de sok-sok kedves emlékem van. Számos gyűjtésre emlékezem, már régen elhunyt adatközlőkre is, arra is, hol volt a gyűjtés (kinn az utcai padon, benn a konyhában, az udvaron, vagy a családi asztal körül). A talán legkedvesebbek azokhoz kötnek, amelyekben szüleim voltak az adatközlők. És persze a legújabb szógyűjtések, amelyekben velem nagyjából egykorú adatközlőimet faggattam mihályi szavak múltjáról és jelenéről. (A Mihályi tájszó- és névtár anyagának 2016 és 2021 közötti intenzív újrakérdezésének és -gyűjtésének idején.) Az a tény önmagában is örömet szerzett, hogy anyanyelvem egyik változatát hallhattam kompetens beszélők szájából. Az anyanyelv változatgazdagsága lenyűgözött, amióta volt lehetőségem (az egyetemi nyelvjárásgyűjtő kirándulásoknak köszönhetően) eljutni a magyar nyelvterület különböző részeire, s hallgathattam a különböző nyelvjárásokat beszélő adatközlőket a Palócföldtől a Székelyföldön és Moldván át a Délvidékig. Nem feledkezve meg arról, hogy milyen hasznosak voltak ezek az „országjárások” a népismeret és a kisebbségi magyarság megismerése szempontjából. Az Eötvös Collegium fő nevelési céljai közé tartozott kezdettől fogva a „tudós tanárok” képzése, s úgy láttam, hogy ennek részeként is tekinthető volt a szóban forgó szakmai kirándulások műfaja.

Jó volt tapasztalnom, mennyi lexikai archaizmus bukkant föl gyűjtéseim során. Ilyen esetekben joggal érezhettem, hogy nyelvi mentőmunkát is végzek. Ennek ösztönző, további gyűjtésekre serkentő hatását gyakorta éreztem a nem ritkán monotonnak tűnő gyűjtések közben. Édesapámnak, ideális nyelvjárási informátoromnak köszönhetem, hogy az archaikus tájszavak jelentéseit közvetítette. Tudvalévó, hogy a „szemantikai hozzáférés igényli a legtöbb időt, míg a fonetikai a legkevesebbet” (GÓSY 2004: 65). Adatközlőimre is ez volt jellemző: gyakran találkoztam azzal a jelenséggel, hogy az alakra emlékeztek, a jelentésre nem. A nyelvjárási anyanyelvűség egyik nagy előnye az volt, hogy tudtam, mire kérdezek: a jó kérdés feltétele ugyanis a nyelvjárásban és a tárgyi háttérben való tájékozottság.

Milyen előzményeit látja s milyen helyét a mai újabb szociolingvisztikai irányoknak a tudományág történetében?

A mai újabb szociolingvisztikai irányok e tudományág természetes változásának, tematikai, anyaggyűjtési és kutatómódszertani bővülésének a termékei. Ha nem neveznék elkülönítő jelzővel őket, nem tűnnének fel annyira. Egy részük az adatgyűjtés lehetőségeinek (tehát technikai repertoárja bővülésének) a kísérőjelensége (l. az internet kínálta lehetőségeket). Olyan (rész)területre vagy magyarázatra helyezik a kutatók a hangsúlyt, amelyekkel eddig legfeljebb érintőlegesen vagy nem is foglalkozott a szociolingvisztika (kritikai szociolingvisztika). A „kritikai” jelző más tudományokban is megjelenik, mondhatni sikeres pályát látszik befutni. Tehát nem új diszciplínáról van szó, hanem egy már „befogadott” tudományterület differenciálódásának termékéről. Gondolhatunk a „civil dialektológia”-ra is, amely olyan ismeret(ki)terjesztő vállalkozás, amely szeretné összegyűjteni s térképen ábrázolni mindazokat az interneten fellelhető tartalmakat, amelyek valamilyen formában megjelenítik a magyar nyelv térbeli változatosságát. Ebben az esetben nem kell tehát kimenni a terepre, nem kell nyelvjárási beszélőkkel sem találkozni. Mindkét esetben nem új kutatási módszerről, hanem új „ismeretkiterjesztő” módozatról van szó már korábban önálló sodott nyelvtudományi területen, esetünkben a szociolingvisztika, illetve a dialektológia területén.

Mit tart a magyar szociolingvisztika és dialektológia adósságának, illetve jövőbeli feladatainak?

Az adósságokból, jövőbeli feladatokból sokat felsorolhatnék, mert valóban sok van. S ez így lesz a jövőben is. Ugyanis a társadalom állandó változásával változik a nyelv (a köznyelv, a szaknyelvek, a nyelvjárások is mind), s ez új tennivalókat ad a tudománynak, ebben az esetben a nyelvészetnek. Történeti értelemben azért, mert állandóan nagyobb lesz a vizsgálható történelem, szinkrón értelemben meg azért, mert a változások szemünk előtt zajlanak, s mert a mindenkori szinkronia teszi lehetővé a mindenoldalú s közvetlen vizsgálatot. Ez közismert. Magam a hangsúlyt most arra a vizsgálati körre helyezném, milyen a viszonya a magyar nyelvközösség tagjainak anyanyelvükhöz, legyen szó bárkiről: magyarországi köznyelvi beszélőről, kisebbségi magyarról, nyelvjárási beszélőről, bárkiről. Ez nyilván nem klasszikus

nyelvészeti feladat, s a nyelvészetben belül is elsősorban a szociolingvisztikához tartozó feladatkör. De megkerülhetetlen. Érthető módon a szaknyelvek vannak leginkább kitéve a mondhatni természetes angolosodásnak, a nyelvjárások pedig a visszaszorulásnak, melynek két fontos okát a nyelvjárási beszélők és az általuk használt nyelvjárások stigmatizáltságában vélem megtalálni. (A kabaréműsorok napjainkban is meglehetősen gyakran élnek a biztos recept igénybevételével, az együgyű paraszt figurájának és nyelvjárási beszédmódjának a kigúnyolásával.) A kisebbségi körülmények közötti természetes kétnyelvűsödés következményeinek s a nyelvi asszimilációnak a kérdése akut probléma és vizsgálandó terület. Hogy az egyetemi oktatásban pontosan mennyi tér adatik e területek tárgyalásának, nem tudom. Nem tudom azt sem, hogy az ezeken a területeken kompetens, bevethető felkészült tanárok száma elegendő-e minden felsőoktatási intézményben.

Talán a legfontosabb kérdés az volna, hogy kellőképpen tájékoztatjuk-e a nagyközönséget (az iskolásokat különösen) arról az új szociolingvisztikai helyzetről, amelyben élünk. Arról van szó, hogy az egykor létezett szocializmus idején a szomszédos országok nyelvének (legalább egynek) az ismerete, tanítása/tanulása kívánatos és forszírozott volt, hogy a szomszédokkal való kapcsolattartás zökkenőmentes lehessen. Ma a helyzet egészen más. Ma az angol az általánosan elfogadott világnyelv, nagy presztízzsel, amelyet az iskolában mindenhol tanítanak, a szomszédos országokban is. Ma már az egykori szocialista országok is az angol révén tudnak leginkább érintkezni. Tehát szigorúan véve elegendő volna, ha angolul tudna megfelelő szinten ezen országok lakossága. Minden az angol mellett szól, ha a bábeli átkot meg akarjuk szüntetni.

De az anyanyelvnek mint a belső nyelvhasználat kizárólagos eszközének a fontosságát, presztízsét jobban ki kellene építeni az angol nyelv növekvő térhódítása mellett is. E ténynek a tudatosítása az iskolai oktatásnak kiemelt feladata akkor is, ha a szülők gyermeküket/gyermeküket igyekeznek mielőbb idegen nyelv-oktatásban részesíteni. A két nyelvet nem lehet egymás ellen kijátszani, hanem inkább harmóniába hozni volna szükséges. Az anyanyelv a természetes és legjobban birtokolt nyelvünk, amely ebben a minőségében az is marad, ha csak gyerekként nem kerülünk idegen nyelvközösségbe. Ez azonban az esetek elsősorban többségében nem így van. Egyszerűen a nyelvhasználati összefüggő tudnivalók terjesztését nagyon fontosnak tartom. Az anyanyelv iránti pozitív szemlélet és érzések erősítése a (magyar)tanárok szívügye kellene, hogy legyen. Nem feledve azt sem, hogy a magyar nyelv nem csupán egy tantárgy a többi között, hanem az a tárgy, amely az összes többi tanításának az eszköze is. Úgy látom, ezen a területen bőven van tennivaló. Ezért azt mondom, van bőven adósságunk és jövőbeli feladatunk is.

Ami a dialektológiát illeti: a magyar nyelvjárások a szóbeliségben élnek. Ezért több, a terepen végzendő gyűjtés kívánatos ma is. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás egyaránt fontos jövőbeli feladat lesz. Az utóbbiban több újító szemléletre, szélesebb körű innovációra van szükség. A dialektológiát ismerő aktív nyelvészek száma ijesztő csökkenést mutat. Az előttünk álló feladatok elvégzése ennek fényében nem sok jóval kecsegtet, s ezt a nyugalomba vonult dialektológusok aggodalommal látják.

Két nyelvtörténeti tankönyvet, illetve kézikönyvet is szerkesztett Pusztai Ferencsel közösen. Mi tette időszerűvé ezek megalkotását, mi a fő koncepcióbeli különbség a két könyv között?

2018-ban jelent meg A magyar nyelvtörténet kézikönyve című összefoglalásunk (nyelvtantörténet, lexikatörténet, nyelvváltozat-történet, nyelvközösségtörténet). A szerzők a magyar nyelvtörténet kutatóinak és egyetemi oktatóinak a sorából verbuválódtak.

Egy új magyar nyelvtörténeti összefoglalás megírását időszerűvé elsősorban a körülmények változása tette. A megváltozott körülményekkel és az egyetemi hallgatók, illetőleg a művelt nagyközönség várható igényeivel kellett számolnunk. Az egyetemi oktatásban új, egyetemi szintű és főiskolai szintű, azaz kétosztatú, a praktikusságot és a didaktikusságot nagyobb mértékben igénylő szemléletmód és elvárás előtérbe kerülése (a BA-képzés bevezetése) játszotta a fő szerepet. Ezért terjedelmében kisebb, anyagában szűkített, didaktikusabb felépítésű tankönyv megírását határoztuk el. A szokványos nyelvészeti megközelítések arról szólnak, hogy a nyelvet mint elvont rendszert (a művet) vagy mint működést (használatot) vizsgáljuk-e (vagy mindkettőre tekintettel vagyunk). Mi abból indultunk ki, hogy a nyelv rendszer és használat egysége, amely csak munkahipotézisként választható el egymástól. Szükségesebb láttuk a nyelvet beszélő közösség több-kevesebb bevonását és történetének dióhéjban történő bemutatását. Ebbe az irányba mozdultunk el egyre határozottabban. Mert míg 2003-as nyelvtörténetünkben (950 oldal) a nyelvtörténeti korok szerinti tagolásban mutattuk be a magyar nyelvtörténetet, 2018-ban (548 oldal) már elkülönítettük a nyelv történetének (nyelvtantörténet + lexikatörténet) és a nyelvváltozat-történetnek, valamint a magyar nyelvközösség történetének a vázlatos bemutatását. Új fejezetként iktattuk be a Nyelvtörténeti szakszó-tárat, elsősorban az egyetemi hallgatóság segítése céljából. A magyar nyelvközösség történetéről azért vettünk be egy rövidebb fejezetet, mert tapasztaltuk a nyelvtörténeti órákon is, mennyire hiányosak a hallgatóság ismeretei a magyar történelemtől.

A mondottakból kiderült, hogy tudatában voltunk annak, hogy egy nyelv történetének bemutatása nem korlátozódhat értelmezésünk szerint csak a szűkebb értelemben vett grammatikára. S hogy nem alkalmazhatók ugyanazok a módszerek a nyelv minden területén (például: mondattan vs. lexika vs. hangtan).

Mit tart a magyar nyelvészeti irányú képzési formák elengedhetetlen feladatának (a leendő magyartanárok és tudományos pályára készülők doktori képzésében egyaránt)?

Alapjában véve egy pályán haladnak: tudományos ismeretek közvetítése a magyar nyelvről és nyelvhasználatról, illetőleg a tudományos gondolkodás módszertanának elsajátítása. A PhD-képzés az MA-képzéshez viszonyítva speciális továbbképzés differenciált formában és követelményekkel. Elengedhetetlen mindkét esetben a tudományos megalapozottság, a kritikus szemléletmód megismerése és az érvelő véleménynyilvánítás képességének kifejlesztése. Tudatosítani szükséges, hogy az értelmiségnek a társadalommal szembeni példamutatásban tagadhatatlan kötelességei vannak.

A tudományos közélet számos színterén állt helyt, vállalt sokféle feladatot. Miként látja a mai magyar tudományos életet, annak jelenlegi működését, tendenciáit?

Közhely, hogy a humán tárgyak tekintélye több okból is csökkent a jogosan kiemelten fontos természettudományokkal és az élettudományokkal (biológia-, illetve orvostudománnyal) szemben. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy az említett tudományterületek újabb kori számos eredménye méltán van nagy hatással tekintélyük növekedésére is. A bölcsészettudomány efféle hasznos és nagy elismerésre méltó eredményt nem produkált, következésképpen elismertség dolgában el is maradt a többitől. A műveltségideál is sokat változott az elmúlt évszázadban, a humanioráknak nem éppen előnyére. A haszonelvűség trónra kerülésével a bölcsészettudományokat súlyos tekintélycsökkenés érte. A tudományos pályázatokban korábban meg kellett jelölnünk, hogy társadalmi szempontból miért fontos a pályázat. Egy ideje már azt kell bizonyítani, hogy gazdasági szempontból miért fontos. Itt bizony nehéz helyzetben van a filozófus! Mindez mégsem jelenti azonban azt, hogy a bölcsészet ne volna fontos a modern társadalomban. Az emberi közösségek ugyanis nem csak abból és azzal élnek, amit a fentebb említett tudományágak megjelenítenek. Az emberi társadalmakból nem hiányoznak az olyan területek, mint például a művészetek széles skálája, a nyelv és az irodalom, a történelem vizsgálata, az emberi érzésvilág, az identitástudat, a közösség és alkotó tényezői és így tovább. Márpedig ezeknek a vizsgálata is fontos az ember s az emberi közösségek normális működése és jövője szempontjából.

Úgy látom, ebben a helyzetben több egymásra figyelés és együttműködés volna jó. Különösen úgy, hogy a bölcsészet az anyagi ellátottság terén rosszul áll. Itt hatékonyabb érdekérvényesítés volna nemcsak kívánatos, hanem szükséges is. Továbbra is számítunk azonban a nem bölcsész kollégák megértő támogatására is. Egy anekdota: egy francia és texasi tudós beszélget, s az előbbi eldicsekszik azzal, hogy Párizsban régóta van már egyetem. Mire a texasi kolléga észrevételezi: a texasi egyetem valóban nem régi. De már 20 Nobel-díjast adott a világnak. És Párizs?

Hogy látja Tanár úr, milyen felelősséggel tartoznak ma a magyar nyelvészek a magyar nyelvközösségnek?

Erre vonatkozóan BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND véleményét idézem. Előre jelzem, hogy lírai hangot pendítettek meg mindketten. Ne feledjük azonban, hogy a magyar nyelv szeretete és a tudományuk iránt érzett felelősségtudat vezette tollukat, amikor megfogalmazták testamentumszerű soraikat.

BÁRCZI GÉZA: „Jegyen szabad itt, életem alkonyán örökségül hagynom az ifjabb nemzedékeknek azt a feladatot, hogy hűen sáfárkodjanak anyanyelvünkkel és tudományával, tanulmányozzák gondosan a nyelv múltját és jelenét egyaránt. Mert kulturált életre méltó magyarság csak addig van, amíg nyelvére nemzetünk gondot visel, mert miként egy nemzetnek, akként a nyelvének is csak akkor van jövője, ha múltját kutatja, feltárja és megbecsüli” (idézi BENKŐ 1976: 4).

BENKŐ LORÁND 1999-ben írta: „az anyanyelv haladásának ügye az azt használó egész társadalomnak érdeke és egyszersmind felelőssége. Ha azonban

a felelősség kérdését többnek vesszük pusztán érzelmi viszonyulásnál – márpedig többnek kell vennünk –, s beleértjük a tudatos cselekvés, tenni akarás, szolgálat fogalmát, valamint a közhasznú közvetítés szándékát, akkor az értelmiségnek, a műveltség elsőrendű letéteményesének és főként a műveltségi hatások felvevőjének és [...] továbbadójának szerepét a nyelv oldaláról nézve is különleges fontosságúnak kell tartanunk” (BENKŐ 1999: 102). Ami a nyelvészpályát illeti, megszívlelendők BENKŐ LORÁND sorai: Ki válassza hivatásának a nyelvészetet? „...az, aki nem csak hivatalnak vagy elfoglaltságnak tekinti a tudományt. Elhivatottság mindenképpen kell. Ez a lényeg [...] a nyelvészet nem karrierpálya [...] kell [...] áldozatvállalás, lemondás, sőt bizonyos aszkézis is. Nem szabad egy tál lencséért eladni magát, aki tehetséget érez magában a nyelvtudomány iránt: az ilyen ember ne menjen jó pénzért más pályára!” (BENKŐ 2003: 446–447).

Köszönjük a beszélgetést! Isten éltesse, Professzor úr!

Kulcsszók: dialektológia, interjú, nyelvközösség, nyelvtörténet, szociolingvisztika, tudománytörténet.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1976. Búcsú Bárczi Gézától. *Magyar Nyelv* 72: 1–4.
 BENKŐ LORÁND 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Osiris Kiadó, Budapest.
 BENKŐ LORÁND 2003. Beszélgetés Benkő Loránnal. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból* 1–3. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 3: 421–447.
 GÓSY MÁRIA 2004. A lexikális előhívás temporális szerveződése. *Magyar Nyelv* 100: 52–65.

An interview with Professor Jenő Kiss on his 80th birthday

The article contains an interview with Professor Jenő Kiss on the occasion of his 80th birthday. His answers to the thirteen questions offer a glimpse into the Professor's childhood and youth, his university years, his activities as a school founding researcher and professor, as well as the past and present, and future challenges, of his research areas; they also point out the responsibility of educators, researchers and intellectuals.

Keywords: interview, language community, dialectology, historical linguistics, sociolinguistics, history of science.

PARAPATICS ANDREA
 Pannon Egyetem

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem